

De strafrechtelijke vervolging van het activisme

Deel II: De maatschappelijke invloed

MICHEL DECKERS

In het eerste deel hebben wij uitvoerig aandacht besteed aan het wetgevend werk dat door de regering van Le Havre werd verricht. De bedoeling was te achterhalen welk vervolgingsbeleid de regering vóór het aanvangen van de repressie voor ogen had.

In de twee volgende delen wordt er dieper ingegaan op het concrete verloop van de repressie. Twee vragen zullen hierbij aandacht krijgen: de eerste vraag behandelt de standpunten die de diverse maatschappelijke krachten, zoals de publieke opinie, de magistratuur, de politieke wereld..., in het repressievraagstuk hebben ingenomen en in de mate waarin zij op de vervolgingen hun invloed hebben kunnen uitoefenen.

De tweede vraag betreft de kwantitatieve omvang van de repressie. Op basis van een personderzoek zullen wij proberen in het derde deel hierop een antwoord te formuleren.

3. De protagonisten van de repressie

*“Déjà le peuple a fait justice”: de publieke opinie en de repressie*⁸⁷

Vier jaar oorlog en geweld hadden blijkbaar nog niet volstaan, want nauwelijks trokken de Duitsers zich terug of de bevolking maakte gebruik van het machtsvacuüm om af te rekenen met medeburgers die zich zouden schuldig hebben gemaakt aan ‘omgang’ met de bezetter.

Zo waren er in Gent ernstige incidenten. De Duitsers hadden de stad in de nacht van 10 op 11 november ontruimd en reeds om halfzeven ’s ochtends werden alle Nederlandstalige inscripties op het fronton van de universiteitsbibliotheek verwijderd. De hele dag vonden er incidenten plaats. Op het huis van de activistische aannemer Van de Kerckhove werd in grote witte letters *“Landverrader”* geschreven en de ruiten van zijn woning vlogen aan diggelen.⁸⁸ Volgens de krant

Gebaseerd op M. DECKERS, *Van verraders tot martelaars. De strafrechtelijke repressie van het activisme (1918-1921)*, KULeuven, departement Geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 1998.

87. I. FLOR, De voorbereiding van het schrikbewind in Vlaanderen na den wapenstilstand in 1918. “Déjà le peuple a fait justice”, in: *De Schelde*, 10 juni 1932 (AMVC, 3907/K: Repressie).

88. D. VANACKER, *Het activistisch avontuur [...]*, p. 346.

De Schelde werden in Gent vijftientig woningen geplunderd en beschadigd.⁸⁹ En in Gent viel er zelfs een dode. Volgens de Raad van Vlaanderen werd Arthur De Paepe neergeschoten toen hij zijn woonst tegen de plunderingen probeerde te beschermen.⁹⁰ Verder werden ook winkels, verdachte cafés en krantenkiosken aangepakt. Ten slotte werden drie vrouwen kaalgeschoren “*pour que leur tête ressemble à celle de leurs amis*”.⁹¹

Maar ook in Brussel waren er gewelddadigheden. Ook hier werden huizen geplunderd en activisten en ‘zeepbaronnen’ afgeranseld. Sommige burgers waren er gewapend. De totaal ontredderde Duitse soldaten hadden namelijk hun wapens aan Brusselaars verkocht. Volgens Karel Angermille werden diezelfde wapens later gebruikt om vluchtende Duitse soldaten en activisten onder vuur te nemen maar allen kwamen er met de schrik van af.⁹² Ten slotte werden ook hier de vrouwen die ten aanzien van de vijand te aardig waren geweest, niet gespaard. Ze kregen niet alleen een nieuw kapsel. In sommige wijken werden ze ook op het voorhoofd ‘letterlijk’ gebrandmerkt.⁹³

Ook in Antwerpen werd opgetreden tegen activisten en flaminganten. Op 19 november kenden de baldadigheden hun hoogtepunt. Die dag hadden de militaire défilés, de blijde intrede van de koning en de triomftochten, de nationalistische extase opgedreven. ’s Avonds trok een groep van een duizendtal mensen door de straten van de metropool met het doel af te rekenen met de activisten en economische collaborateurs. Naar het schijnt, droeg die groep een lijst bij zich met de adressen van 62 huizen die aangepakt moesten worden. De groep was bovendien gewapend (de dag voordien was een Duits munitiedepot geplunderd) zodat de ordediensten niet bij machte waren om de massa te bedaren.⁹⁴

89. I. FLOR, *De voorbereiding van het schrikbewind in Vlaanderen [...]*. Namelijk de huizen van Prof. Stocké, A. Jonckx, Al. Van Roy, Huybrechts, Speleers, Jan Wannyn, Hildeward Van Der Spurt, Schönfeld, Jan Lefever, Gustaaf Semey, Alfons Fornier, Marcel Minnaert, Edmond Fabri, Pol Braeckman, Aerts, Jules Gabriels, A. Van de Kerckhove, A. De Paepe, Paul Goossens, J. Van Den Hoeck, A. Cattoir, J. Loose, L. Jagenau, A. De Boel, J. De Blaere.

90. De slachtoffers van de repressie. Lijst aangelegd door de voormalige leden van de Raad van Vlaanderen in 1933. Deze lijst van slachtoffers van de repressie diende voor een rede die August Borms gehouden heeft ter ere van de ‘martelaren’ van het activisme. Zo wordt Jef Vanden Eynde, die in 1929 overleed, beschouwd als een martelaar die stierf ten gevolge van de repressie. Toch bevat deze lijst ook een aantal relevante gebeurtenissen, zoals de aanslag op Arthur De Paepe, de op zijn minst verdachte dood van Omer Bauwens in Brussel en de zelfmoord in de gevangenis van Vorst van de activist Jan Hainaut. Voor de volledige lijst zie AMVC, 189/D: Activisme.

91. D. VANACKER, *Het activistisch avontuur [...]*, p. 347.

92. K. ANGERMILLE, *De Lotgevallen van een Activist. Van Antwerpen naar Antwerpen*, Antwerpen (Borgerhout), 1931, p. 242.

93. K. VAN DE WOESTIJNE, *De Nieuwe dagen IX, Brussel 19 november 1918* (*Nieuwe Rotterdamse Courant* van 25 november 1918), in: A. DEPPEZ (red.), *Verzameld journalistiek werk. Nieuwe Rotterdamse Courant maart 1916-september 1919*, dl. 9, Gent, 1992, p. 478.

94. I. PYCKE, *Antwerpen in de bevrijdingsperiode [...]*, p. 156.

Later hebben de activisten beweerd dat al deze gewelddadigheden zorgvuldig door de Franstaligen voorbereid werden. Heel het opzet zou nauwkeurig bedacht zijn geweest in samenspraak met een deel van de legerleiding en zelfs de koning. De politie zou het bevel hebben gekregen niet tussenbeide te komen terwijl het vuile werk door vetbetaalde of dronken Waalse militairen werd verricht.⁹⁵

Deze visie is weinig geloofwaardig, vooral als men bedenkt dat flamingantische kringen ook hun steentje bijdroegen tot de repressie van het activisme. Natuurlijk hebben deze kringen niet deelgenomen aan de gewelddadigheden maar aanvankelijk hebben veel Vlaamsgezinden de repressie tot zekere hoogte aanvaard. Zo schreef Karel Van De Woestijne in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over de gebeurtenissen in Gent “[...] de huizen der activisten die leeggeplunderd en uitgebrand zijn. Dat plunderen en branden is niet gegaan zonder baldadigheid, voor een ordelievend mens altijd pijnlijk. Maar als ik bedenk al het kwaad dat de activisten aan de Vlaamsche beweging, neen: aan mijn Vlaanderen gedaan hebben, dan kan ik die baldadigheid waarlijk niet betreuren.”⁹⁶ De activisten waren trouwens bewust dat een groot deel van de Vlaamsgezinde wereld hen veroordeelde. Zo zei Roza De Guchtenaere in haar pleitrede voor de krijgsraad: “Gij [de rechters die haar zullen veroordelen] behoeft de openbare opinie niet te vrezen. Hoort! Zelfs Vlamingen die zich Vlaamschgezinden durven noemen, roepen: ‘Kruisigt hen! Kruisigt hen!’ Als gij het moest begeeren, zou het volk onze lijken door de straten slepen [...]”⁹⁷

In de maanden december-januari, kon men in het flamingantisch dagblad *De Standaard* onder de rubriek *Van Stad en Dorp* meermaals de titel *Een goede vangst* lezen. Het werd steeds gevolgd door een artikel waarin de redactie jubelde omdat de een of andere activist of verklikker aangehouden was.⁹⁸ Natuurlijk bleef *De Standaard* niet lang de repressie verdedigen. Maar dan nog. Op vrijdag 21 maart 1919 verscheen het artikel “Wanneer keren wij terug tot de normale gerechtstoestanden?”⁹⁹ Daarin werd de repressie niet zozeer bekritiseerd omdat de activisten werden vervolgd, als wel omdat de meeste economische collaborateurs tot dan toe vrijuit gingen. *De Standaard* vond dat de vervolgingen ofwel tot de economische collaborateurs uitgebreid moesten worden ofwel volledig stopgezet moesten worden.

95. I. FLOR, De voorbereiding van het schrikbewind in Vlaanderen [...].

96. K. VAN DE WOESTIJNE, *De nieuwe dagen VI, Brussel 16 november 1918* (*Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 november 1918), in: A. DEPREEZ (red.), *Verzameld journalistiek werk [...]*, p. 465. Dit artikel verscheen op 21 november 1918 in de *NRC* en werd zeer kort na de gebeurtenissen geschreven.

97. *Mej. Roza De Guchtenaere voor den Krijgsraad*, Gent, 1919, p. 13.

98. Zie bijvoorbeeld *De Standaard*, vrijdag 20 december 1918, p. 2; *De Standaard*, zaterdag 21 december 1918, p. 2; *De Standaard*, zaterdag 28 december 1918, p. 2; *De Standaard*, vrijdag 3 januari 1919, p. 3.

99. *De Standaard*, vrijdag 21 maart 1919, p. 1.

Dit alles toont aan dat er in de eerste maanden na de wapenstilstand, zelfs vanuit Vlaamsgezinde hoek, signalen werden uitgezonden die als het ware de repressie aanwakkerden. Alom in Vlaanderen banden de Vlaamsgezinde maatschappijen leden die zich aan Duitsgezindheid of activisme schuldig hadden gemaakt. De notoire activisten werden uit het Davidsfonds gesloten. In Dendermonde verweet men Lodewijk Dosfel en Léonce De Schrijver schande over de vereniging geworpen te hebben. In de afdeling van Broechem was men zelfs verheugd toen leden als H. Mommaerts niet meer kwamen opdagen en er werd gezegd dat “[...] *de Heren die nu over de grens zitten, zullen eens terugkomen, en wij willen tegen die tijd stevig gevestigd zijn, zó dat we hun medewerking niet nodig hebben en ons volk zien kan, dat wij het goed voor hebben*”.¹⁰⁰

De Koninklijke Vlaamse Academie bande bijna al haar leden die zich ten dienste van de Duitse overheid hadden gesteld, lid waren geweest van de Raad van Vlaanderen of die een benoeming aan de Vlaamse hogeschool hadden aanvaard; namelijk Julius Obrie, Willem De Vreese, Paul Bellefroid, Eugène Van Oye, Hippoliet Haerynck, Raphael Van den Berghe, Edmond Fabri en Lodewijk Dosfel.¹⁰¹ Een deel onder hen was inmiddels gevlucht.

Ook de Vlaamse Pleitgenootschappen voerden na de oorlog een interne epuratie door. Onder andere Maurits Josson, Flor Heuvelmans, Willem Thelen en de reeds voortvluchtige Emiel Verhees en Paul Bellefroid geraakten zo in moeilijkheden.¹⁰²

We kunnen ons afvragen waarom de Vlaamse beweging in een eerste fase zich niet verzet heeft tegen de repressie. Waarschijnlijk, maar dit is slechts een hypothese, waren er na de oorlog niet één maar twee Vlaamse bewegingen. De Vlaamse beweging van de activisten die nog in een romantische sfeer baadde en de andere Vlaamse beweging, de beweging die in de negentiende eeuw ontstaan was, maar die ondertussen al grondig geëvolueerd was. Terwijl het activisme louter aandacht had voor het taalaspect, was de traditionele Vlaamse beweging aan het evolueren naar een complexere culturele én sociaal-economische beweging. Misschien werden de activisten daarom eerder als lastposten gezien, die liefst een tijdje op een zijspoor gezet konden worden.

Een andere verklaring zou kunnen zijn dat de Vlaamse beweging bereid was de activisten ‘op te offeren’ om de inwilliging van hun eisen te bekomen. Van De

100. L. WILS, *Honderdjaar Vlaamse beweging [...]*, p. 97. Over de epuratie binnen het Willemsfonds, zie M. BASSE, *De Vlaamsche beweging [...]*, p. 104.

101. *Activisten*, Gent, 1919, p. 209; M. BASSE, *De Vlaamsche beweging [...]*, p. 104.

102. C. MATHEEUSSEN, *Honderdjaar Vlaams Pleitgenootschap bij de balie te Brussel 1891-1991. Een verhaal van Vlamingen in hun hoofdstad*, Tielt, 1992, pp. 99-108; H. VAN GOETHEM (red.), *Honderdjaar Vlaams rechtsleven, 1885-1985. Bij het eeuwfeest van de Vlaamse Juristenvereniging en de 50ste verjaardag van de vernederlandsing van het gerecht*, Gent, 1985, p. 82.

Woestijne schreef een artikel in die aard waarin hij beklemtoonde dat: “*Als wij, Vlamingen, de kalmte willen stichten zonder dewelke geene bespreking en inwilliging van onze wenschen mogelijk is; Als wij bij den tegenstrever de keurige en vaak moedwillige verwarring willen teniet doen tusschen activisten en passivisten; als wij eenigszins den tijd willen inwinnen dien de activisten aan de Vlaamsche Beweging verliezen deden, dan moeten wij ’t hoofd koel houden en het gerecht zijn gang laten gaan, hoe streng dit ook weze. Het geval De Waele – dezès ter doodveroordeeling – heeft veel kwaad bloed gezet. Waarom De Waele was [...] lid van de Raad van Vlaanderen, was bij de Vervlaamsing van Gent [...] dit alles is landverraad. Hem tot martelaar van de Vlaamsche Beweging uitroepen [...] is, zeg ik, de Vlaamsche Beweging de nek omdraaien.*”¹⁰³

Ten slotte nog een woordje over de ‘economische collaborateurs’. Ook voor deze vorm van incivismisme werd door de publieke opinie een strenge bestraffing geëist. Vanuit Vlaamsgezinde hoek werden vervolgingen gevraagd omdat men meende dat indien ‘idealistische’ activisten vervolgd werden, hetzelfde moest gelden voor hebzuchtige handelaars en ondernemers (cf. supra). De socialisten – steeds in strijd tegen de kapitalisten – hielden er een gelijkaardig standpunt op na. Ook de economische elite zelf was voorstander van een strenge bestraffing van de economische collaboratie. Ondernemers uit Charleroi en Ronse, en de Kamer van Koophandel van Aalst, bekritiseerden openlijk minister Vandervelde omdat hij te tolerant zou zijn geweest voor de economische collaborateurs.¹⁰⁴

Het vervolgingsbeleid van de minister van Justitie

Hieronder schetsen wij het vervolgingsbeleid van het ministerie van Justitie. Cruciaal hierbij is de rol van toenmalig minister van Justitie, de socialist Emile Vandervelde. Het lijkt ons dan ook noodzakelijk eerst en vooral zijn persoonlijkheid te belichten.

In de literatuur komt hij over als een rechtzinnig man.¹⁰⁵ Hij toonde ook begrip voor de Vlaamse beweging.¹⁰⁶ Camille Huysmans getuigde later dat Vandervelde het Nederlands een goed hart toedroeg: “*Het enige wat ik van hem niet heb*

103. K. VAN DE WOESTIJNE, *Bevestiging. Brussel 10 februari 1919* (*Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 15 februari 1919), in: A. DEPPEZ (red.), *Verzameling journalistiek werk [...]*, p. 546.

104. D. LUYTEN, *Burgers boven elke verdenking? Vervolging van economische collaboratie in België na de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1996, p. 24.

105. N. BAL, *Zij droegen de rode vlag. De legendarische leiders van de socialistische strijd*, Antwerpen, 1988; R. ABS, *Emile Vandervelde avec préface de Edmond Leburton, premier ministre*, Bruxelles, 1973; zie ook E. VANDERVELDE, *Wallons et Flamands*, Bruxelles, 1962; E. VANDERVELDE, *Souvenirs d'un militant socialiste*, Paris, 1939.

106. Zie o.a. L. SCHEPENS, *Koning Albert [...]*, p. 211.

kunnen bekomen, is dat hij in het Nederlands op meetings zou spreken. Hij las vlot Nederlands, Duits en Engels [...] maar waagde zich niet aan de gesproken taal. Hij was teveel een artiest van het perfecte woord."¹⁰⁷

De zeer uitgesproken drang naar gerechtigheid kwam ook tot uiting in het parlement. Op 4 maart 1920 gaf hij een klinkend antwoord aan hen die beweerden dat de activisten uit hebzucht hadden gehandeld. Vandervelde antwoordde dat hij het als zijn plicht beschouwde erop te wijzen dat de meeste mensen die wegens activisme waren veroordeeld, zuivere idealisten waren.¹⁰⁸ En toen zijn partijgenoten August Vermeulen en Camille Huysmans bij hem kwamen klagen over de excessen van de repressie, antwoordde hij hen dat "Wij nu eenmaal een tijdperk van bestialiteit beleven" en hoe hij zelf die tijd verafschuwde.¹⁰⁹

In januari 1919 werden de eerste voorschriften betreffende de vervolging van de activisten in de dagbladen bekendgemaakt. De voorschriften waren door minister Vandervelde in overleg met de procureurs-generaal en de auditeur-generaal opgesteld en moesten als leidraad dienen bij de aanhouding van de activisten.¹¹⁰ In die instructies werd ten eerste een definitie van het activisme gegeven. Deze definitie ligt vervat in de besluitwet van 8 april 1917. Is dus activist al wie met kwaad opzet de plannen of politiek van de vijand in de hand heeft gewerkt, meegeholpen heeft aan de omvorming van wettelijke instellingen of wie in oorlogstijd de trouw van de burgers ten aanzien van de koning of de staat aan het wankelen heeft gebracht. Belangrijk is dat de brief duidelijke richtlijnen gaf om de repressie in omvang te beperken. Zo werd gevraagd enkel de auteurs van defaitistische pamfletten en krantenartikels te vervolgen. De uitgevers en de medeondertekenaars van dergelijke stukken moesten niet vervolgd worden. Wat de meetings betreft, vroeg men enkel de sprekers en de voorzitters te vervolgen. Het bijwonen van zulke meetings, net zoals het deelnemen aan de verkiezingen voor de Raad van Vlaanderen als gewone kiezer, was een onvoldoende reden om in beschuldiging te worden gesteld. Er werd zelfs geboden de leden van de gouwraden en van Volksopbeuring voorlopig met rust te laten.

107. Geciteerd bij N. BAL, *Zij droegen de rode vlag [...]*, p. 171.

108. "Je considère comme un devoir de dire que contre la plupart de ceux qui ont été condamnés pour activisme, on ne peut élever le reproche d'avoir agi pour des motifs de lucre. Ils ont agi par idéalisme, si répréhensible que puisse être cet idéalisme." Geciteerd bij M. LAMBERTY, *De Vlaamse opstanding [...]*, p. 20.

109. M. LAMBERTY, *De Vlaamse opstanding [...]*, p. 22.

110. Wij vonden de tekst van deze omzendbrief terug in kranten als *La Libre Belgique*, vrijdag 24 januari 1919, p. 3 en *Het Laatste Nieuws* (AMVC, 189/K: Activisme). In de verzameling der omzendbrieven van het ministerie van Justitie werd deze brief niet uitgegeven. Volgens D. Luyten dateert deze omzendbrief van 30 december 1918. Hij kan teruggevonden worden in het ARA, Auditoraat-generaal, Brussel, Documenten: J. Gilissen; zie ook D. LUYTEN, *Burgers boven elke verdenking [...]*, p. 29, noot 23.

Wat de Gentse professoren betreft, werd wel beslist om hen te vervolgen. We herinneren eraan dat de regering tijdens de oorlog nog geen beslissing had genomen. Er werd toen beslist de professoren enkel uit de nationale orden te schrappen. De regering had wel gezegd dat dit latere maatregelen niet uitsloot, maar niets liet tijdens de oorlog vermoeden dat zij strafrechtelijk vervolgd zouden worden. Nu werd besloten om wel vervolgingen te ondernemen. Meer dan waarschijnlijk gebeurde dit onder druk van de volkswede die zich in Gent tegen de huizen van de Gentse professoren had gericht. De richtlijnen voorzagen daarentegen dat de pedels, de assistenten, de repetitoren, het ondergeschikt personeel evenals de studenten niet vervolgd zouden worden.

Ten derde werd bepaald dat wat de ambtenaren betrof, enkel zij vervolgd zouden worden, die daadwerkelijk meegewerkt hadden aan de vernietiging van de Belgische eenheid door de Duitsers. In concreto bedoelde men de secretarissen-generaal, de inspecteurs-generaal en de juristen die hogere posten hadden aanvaard.

Ten slotte werd beklemtoond dat het lidmaatschap van verenigingen als de Vlaamsche Nationalisten Bond of de Vlaamsche Nationale Partij nooit volstond om vervolgingen te motiveren.¹¹¹

In verband met deze richtlijnen kan ook verwezen worden naar het ophefmakend artikel van Georges Masset, *Crimes ou folie?*, dat rond dezelfde periode in een Luikse krant verscheen.¹¹² In dat artikel publiceerde Masset een directief dat de procureur-generaal bij het hof van cassatie aan de procureurs-generaal bij de verschillende hoven van beroep gestuurd 'zou' hebben. De inhoud van de brief – in het bijzonder het vijfde punt ervan – was bijzonder ophefmakend en kras. Er werd aanbevolen bijzonder doortastend op te treden. Het adagium *Salus Populi suprema lex esto* moest primeren en er werd aanbevolen de openbare veiligheid niet in het gedrang te brengen door een overbezorgdheid om de wettelijkheid van de genomen maatregelen. Ten slotte meende – volgens deze brief – de procureur-generaal dat het gewettigd was – wegens de bijzondere omstandigheden – dat de gerechtelijke politie zou optreden als agent van een dictatoriale macht.¹¹³

Het is nu zeer moeilijk te achterhalen hoe geloofwaardig dat artikel is. We kunnen in elk geval zeggen dat minister Vandervelde in *Le Soir* met klem loochende dat zo een brief ooit van zijn departement van Justitie zou zijn uitgegaan.¹¹⁴ Dit

111. Palais de Justice. Les poursuites contre les activistes, in: *La Libre Belgique*, vrijdag 24 januari 1919, p. 3, kol. 3. Dezelfde tekst, maar in het Nederlands vertaald verscheen in *Het Laatste Nieuws* (knipsel in het AMVC, 189/K: Activisme).

112. G. MASSET, Crime ou folie? in: *L'Express. Journal littéraire et politique*, jg. 24, dinsdag 21 januari 1919, nr. 21, p. 1, kol. 1-2.

113. G. Masset, Crime ou folie [...]. Voor de volledige tekst van deze directive zie Appendix B.

114. H. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging [...]*, p. 182.

is nogal logisch aangezien de brief op 16 november 1918 verstuurd werd. Op dat moment was de regering Delacroix nog niet gevormd. Maar het is ook best mogelijk dat deze omzendbrief een persoonlijk initiatief was van de procureur-generaal bij het hof van verbreking en dat hij de brief verzond zonder het ministerie van Justitie ervan op te hoogte te brengen. Wij hebben geprobeerd op het spoor te komen van deze circulaire. In de *Verzameling van omzendbrieven en instructies uitgaande van het ministerie van Justitie* komt deze omzendbrief niet voor. Op zoek naar het origineel van dit document, leerden we op het justitiepaleis van Brussel dat de omzendbrieven uit die periode door de brand van 1944 vernietigd werden. In het gerechtshof berust daarentegen wel een kaartenbak met korte referenties naar de verschillende omzendbrieven. We vonden echter geen fiche verwijzend naar de controversiële omzendbrief.¹¹⁵ We kunnen dus besluiten dat het artikel van Masset ofwel pure fictie is ofwel persoonlijk door en op eigen initiatief van de procureur-generaal van het hof van cassatie werd verstuurd. Deze laatste mogelijkheid moet niet verworpen worden. Volgens Masset werd deze brief tijdens de bevrijdingsdagen verstuurd. In deze periode was het centraal gezag quasi onbestaande. Aangezien er toen geen minister van Justitie was, is het goed mogelijk dat de procureur-generaal de zaken zelf in handen heeft willen nemen. Dat hij bijzonder streng te keer ging, is begrijpelijk indien men rekening houdt met de rancune die de leden van het hof van cassatie ten aanzien van het activisme mochten koesteren (cf. infra).

Omstreeks februari 1919 begonnen er zich meer en meer stemmen te verheffen tegen het strenge optreden van het krijgsgerecht dat sinds de uitvaardiging van de besluitwet van 11 oktober 1916 (artikel 6) bevoegd was om tijdens de staat van beleg de incivieken te vonnissen. Volgens het dagblad *De Standaard* was ook Vandervelde ontevreden met deze toestand. Hij zou van mening zijn geweest dat het militair gerecht te ver ging in haar aanhoudingsijver en dat strookte niet met zijn wil om de repressie tot de kopstukken van het activisme te beperken. Vandervelde ijverde sinds maart 1919 dan ook voor de herinstelling van de burgerlijke rechtbanken. Maar niet iedereen was dezelfde mening toegedaan. De eerste minister, Léon Delacroix, wenste dat de staat van beleg behouden zou blijven opdat alle processen van incivieken in handen van de krijgsraden zouden blijven.¹¹⁶ Zijn verantwoording bestond hierin dat de eerste activisten door de krijgsraden waren berecht en dus zware straffen hadden gekregen. Een overheveling naar de burgerlijke rechtbanken zou zachtere straffen met zich meebrengen. Delacroix

115. Wij maken van de gelegenheid gebruik om de bedienden van het documentatiecentrum van het justitiepaleis van Brussel van harte te bedanken voor hun dienstbaarheid.

116. Wanneer keren wij terug tot normale gerechtstoestanden?, in: *De Standaard*, vrijdag 21 maart 1919, p. 1, kol. 1.

wou de bevoegdheid van de krijgsoverheden handhaven totdat alle incivieken berecht waren. Zo zou men daarna het gerecht er niet van kunnen beschuldigen met twee maten en gewichten te hebben gevonnist. In dit verband merkte *De Standaard* terecht op dat het argument geen steek hield. “Omdat één onrecht leed moeten niet allen daarvan het slachtoffer zijn”.¹¹⁷ Uiteindelijk werd de beoordeling van incivieken opnieuw in handen van de burgerlijke rechtbanken gelegd door de wet van 30 april 1919. Eigenlijk trof deze wet voornamelijk maatregelen die erop gericht waren een goede en snelle werking van het gerecht te verzekeren. Aanvankelijk meende de regering hierbij “dat het ogenblik om de Staat van Beleg op te heffen nog niet gekomen was”.¹¹⁸ We hebben reeds gezien waarom Delacroix het behoud van de staat van beleg en van de krijgsraden wenste. Wellicht speelde ook de vrees van de regering een rol, dat aan de opheffing van de staat van beleg, de ontbinding van de militaire veiligheidsdienst verbonden zou zijn. Dat wenste de regering te vermijden omdat de militaire veiligheid een treffend instrument was om de burgers en de dagbladen te controleren. Aangezien het jaar 1919 een zeer bewogen jaar was en dat alle gevaar voor de Belgische staat nog niet geweken was – wij denken hier voornamelijk aan een communistische revolutie – meende de regering dat het inopportuun zou wezen de militaire veiligheidsdienst op te ruimen. Ondertussen had de regering een parlementaire commissie laten oprichten, die belast werd met de bestudering van haar wetsontwerp. Op 9 april 1919 bracht de commissie haar verslag uit. De commissie vroeg met aandrang dat men tot de normale rechts-toestanden zou terugkeren en aldus de staat van beleg zou opheffen. Zij voegde hieraan toe dat “het bestaan van de militaire veiligheidsdienst geenszins verbonden is aan het behoud van de Staat van beleg”.¹¹⁹ Uiteindelijk werd besloten de staat van beleg te handhaven maar artikel 6 van de besluitwet van 11 oktober 1916 volledig op te heffen, waardoor de vooroorlogse toestand hersteld werd: berechting van incivieken door de assisenhoven, conform met artikel 98 van de grondwet. Wel werd bepaald dat de Krijgshoven bevoegd bleven voor de beroepen aangetekend tegen vonnissen door de krijgsraden geveld voor de verschijning van deze wet.¹²⁰

117. Wanneer keren wij terug tot normale gerechtstoestanden [...], p. 1, kol. 1.

118. *Kamerzitting van 3 april 1919, Memorie van toelichting bij het wetsontwerp tot vaststelling van maatregelen om de geregelde werking van het gerecht te verzekeren en tot wijziging van artikel 6 der Besluitwet van 11 oktober 1916 en van 16 november 1918 betreffende den staat van oorlog en den Staat van Beleg*, in: *Documents parlementaires de Belgique. Session législative ordinaire de 1918-1919. Chambre des représentants*, Bruxelles, 1921, pp. 448-453.

119. *Documents parlementaires de Belgique [...]*, pp. 474-477. In de parlementaire commissie zaten: Mechelynck, Brunet, Carton de Wiart, De Bue, Destrée, Honincks, Neujean, Standaert, Van Cleemputte, Van de Vyveree en Woeste. Uiteindelijk zou de militaire veiligheid enige maanden later, (door de wet van 21 september 1919) afgeschaft worden.

120. *Wet tot vaststelling van maatregelen om de geregelde werking van het gerecht te verzekeren en tot wijziging van artikel 6 der Besluitwet van 11 Oktober 1916 en 16 November 1918 betreffende den staat*

Naast de herinstelling van burgerlijke rechtbanken trof de wet van 30 april nog een aantal belangrijke maatregelen die erop gericht waren een snelle behandeling van de achterstallige dossiers mogelijk te maken. De belangrijkste hiervan zijn:

– In de provincies waar het nodig bleek, mochten voortaan verschillende hoven van assisen worden opgericht. Deze hoven konden zowel in de hoofdplaats als in de arrondissementen worden opgericht. Dit verklaart meteen waarom er, na de oorlog in Limburg, zowel in Hasselt als in Tongeren een assisenhof was.¹²¹ De andere assisenhoven zetelden in Gent, Brugge, Antwerpen, Brabant, Namen, Luik, Bergen en Aarlen.

– Er werden toegevoegde magistraten benoemd (voor de duur van 1 jaar).

– De keuze van het openbaar ministerie werd verruimd. Voortaan konden zowel de procureurs-generaal, de procureurs des Konings als hun substituten als openbaar ministerie optreden.¹²²

De wet van 30 april betekende al een aanzienlijke verbetering voor de incivieken. De wet liet het gerecht toe sneller te werken en aldus de duur van de voorhechtenis in te perken. Daarenboven werd – door de opheffing van artikel 6 van de besluitwet van 11 oktober 1916 – hun zaak opnieuw in handen van hun gewone rechter gelegd.

Op 23 augustus 1919 werd er opnieuw een belangrijke wet uitgevaardigd. Ditmaal betrof het een verzachting van de strafmaten. Artikel 3 van deze wet bepaalde dat de doodstraf, voorzien inzake misdaad tegen de veiligheid van de staat, vervangen zou worden door een levenslange of tijdelijke hechtenisstraf. Levenslange hechtenis werd vervangen door tijdelijke hechtenis, buitengewone hechtenis door hechtenis, hechtenis van tien tot vijftien jaar door hechtenis van 5 tot 10 jaar en hechtenis van 5 tot 10 jaar door een gevangenisstraf van ten minste één maand. Vandervelde beriep zich daarvoor op humanitaire beweegredenen. Volgens hem werden de activisten te streng bestraft en dat moest veranderen.¹²³ Uit de *Parlementaire Handelingen* bleek een andere verklaring. In het halfroond stelde Vandervelde dat de voorgestelde strafverminderingen overdreven waren, maar dat ze noodzakelijk waren indien men zich tegen oneerlijke vrijspraken wilde behouden. Hij beweerde dat de krijgsraden vrijspraken hadden uitgesproken terwijl de betichten zelf bekenden schuldig te zijn. De raden konden hen echter in eer en geweten niet zo zwaar straffen als de wet het voorschreef. Nu de zaken opnieuw

van oorlog en den staat van beleg, in: *Belgisch Staatsblad*, 2 en 3 mei 1919, pp. 1842-1844. De staat van oorlog bleef echter gehandhaafd. Hij werd slechts op 30 september 1919 opgeheven. *Koninklijk Besluit van 21 september 1919*, in: *Belgisch Staatsblad*, 31 oktober 1919.

121. Het is de eerste voorzitter van het hof van beroep van het rechtsgebied die bepaalt of deze maatregel al dan niet wordt toegepast.

122. *Belgisch Staatsblad*, 2-3 mei 1919, p. 1843.

123. *Verzameling der Wetten en Besluiten [...]*, 1919, p. 1183.

in handen van de burgerlijke rechtbanken werden gelegd, vreesde men dat zulke toestanden met juryleden nog vaker zouden voorkomen.¹²⁴

Ondertussen ging de repressie voort. Al hadden zich in de jaren 1918 en 1919 nog maar weinig stemmen tegen de vervolgingen verheven, weerklonk de eis om amnestie in de jaren 1920 alsmear luider. Vandervelde begon daarom medio 1920 steeds meer veroordeelde activisten op vrije voet te stellen. De meeste activisten die een derde van hun straf hadden uitgedaan, werden vrijgelaten. Verder stelde Vandervelde ook heel wat activisten in vrijheid wegens 'gezondheidsredenen', alhoewel zij kerngezond waren. Lode Wils wijst erop dat Vandervelde hierbij op de volledige steun van koning Albert kon rekenen. Het was namelijk de koning die in laatste instantie de vrijlatingen goedkeurde.¹²⁵ Zo ook werd lid van de Raad van Vlaanderen, Herman Vos¹²⁶ – die in maart 1920 tot 10 jaar hechtenis was veroordeeld – in november 1920 vrijgelaten. Hij wierp zich meteen opnieuw in de politiek: bij zijn veroordeling had men hem immers zijn burgerlijke rechten niet afgenomen. Zijn Vlaamse vrienden bezorgden hem een betrekking op het secretariaat van de Frontpartij en hij werd directeur van de S.V. Malpertuus, die het Vlaams Huis in Antwerpen beheerde. Van 1925 tot 1932 was hij Vlaams-nationalistisch volksvertegenwoordiger voor Antwerpen. Daarenboven schreef hij een massa artikels voor de krant *De Ploeg*. Het feit dat Herman Vos zich zo snel opnieuw met politiek inliet, ontstemde de politieke wereld en spoorde Vandervelde aan voorzichtiger te handelen bij het verlenen van voorwaardelijke invrijheidstellingen. Het is na het optreden van Vos dat Vandervelde ministeriële voorwaarden begon te stellen in ruil voor de voorlopige vrijlatingen.¹²⁷ Voortaan moesten de activisten die in voorlopige vrijheid gesteld wilden worden, beloven: “[...] *de ne pas participer à une collaboration ou à des réunions publiques de caractère politique*”.¹²⁸

In 1921 kwam er weer beweging in de zaak toen Camille Huysmans en Edmond Doms hun partijgenoot Vandervelde interpelleerden over de toestand van sommige burgers die het voorwerp van administratieve tuchtmaatregelen waren. Deze interpellatie nam twee kamerzittingen (op 18 en 25 januari 1921) in beslag. De

124. *Documents parlementaires de Belgique. Session législative ordinaire de 1918-1919. Chambre des représentants*, Bruxelles, 1921, p. 1062.

125. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging [...]*, p. 173.

126. B. VAN CAUSENBROECK, *Vos, Herman*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 3, Tiel, 1998, pp. 3569-3571.

127. Brief van Antoon Jacob aan Geyl omtrent de celtoestanden van Wies Moens, zie: P. VAN HEES en A.W. WILLEMSSEN (sam.), *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van Professor Dr. P. Geyl. Brieven en notities, 1911-1927*, dl. 1, Antwerpen-Utrecht, 1973, p. 98.

128. C. DUTOIT, *Jef Van Extergem en de Vlaamse beweging*, Antwerpen, 1983, pp. 51 e.v.

facto handelde de interpellatie minder over administratieve tuchtstraffen dan wel over het gerecht. De interpellanten vroegen clementiemaatregelen voor de veroordeelden. De deur lag nu open voor het doorvoeren van strafverminderingen. Volgens auteur Max Lamberty was de interpellatie opgezet spel. Emile Vandervelde, partijgenoot van de interpellanten, zou reeds veel vroeger het besluit hebben genomen om clementiemaatregelen te nemen. Nochtans was hij er zich van bewust dat hij deze weg zeer moeilijk zou kunnen inslaan zonder de steun van het parlement. Daarom zou hij aan zijn partijgenoten gevraagd hebben hem over de toestand te ondervragen om zo de steun van het parlement te verwerven.¹²⁹ Vandervelde gaf Huysmans en Doms dan ook wat zij vroegen: in naam van de regering zou hij genade verlenen. In feite kondigde hij een wijziging van het repressiebeleid aan. De gevolgen van de interpellatie lieten niet op zich wachten. Begin april 1921 werden de straffen van Jef Van Extergem en Robert De Waele (destijds veroordeeld tot 20 jaar hechtenis) en van Adelfons Henderickx, Antoon Jacob en Ray Nyst (destijds veroordeeld tot 10 jaar hechtenis) tot 5 jaar teruggebracht. Ook de straf van Jan De Bondt (veroordeeld tot 15 jaar) werd op 5 jaar teruggebracht. Minder mild werd Wilhelm Vogel behandeld. Op 24 november 1919 was hij tot 20 jaar dwangarbeid veroordeeld. Zijn straf werd nu op 10 jaar teruggebracht.¹³⁰ Deze strafverminderingen (verleend door Koninklijk Besluit) lieten toe de veroordeelden op vrije voet te stellen, aangezien ze, dankzij de nieuwe strafmaat, één derde van hun straf hadden uitgezeten. De meesten onder hen kwamen zo in juni 1921 op vrije voet te staan mits ze de belofte ondertekenden buiten de politiek te blijven. Niet iedereen eerbiedigde echter de overeenkomst. Zo wierp Jef Van Extergem zich in 1925 opnieuw in de politiek door het woord te voeren op meetings van de Frontpartij. Logischerwijze werd hij op 14 april 1925 opnieuw aangehouden. Hij zou tot juni 1928 ononderbroken in de gevangenis blijven.¹³¹

Door het Koninklijk Besluit van 11 april 1921 werd de straf van Karel Fossey van 10 naar acht jaar teruggebracht. Ook Edward Coremans werd op vrije voet gesteld.¹³² In december werd ook Roza De Guchteneere op vrije voet gesteld.¹³³

Deze enkele voorbeelden tonen aan dat er duidelijk een koersverandering werd gevoerd. Het feit dat er tegelijkertijd meer en meer ontslagen van rechtsvervolgingen werden aangekondigd, versterkt nog deze indruk. Voortaan zouden slechts de kopstukken van het activisme achter de tralies blijven. Daaronder Borms die steeds weigerde te verzaken aan politieke activiteiten binnen de Vlaamse bewe-

129. M. LAMBERTY, *De Vlaamse opstanding [...]*, p. 26.

130. *De Standaard*, woensdag 20 april 1921, p. 2, kol. 2.

131. C. DUTOIT, *Jef Van Extergem en de Vlaamse beweging [...]*, pp. 57 e.v.

132. *De Standaard*, donderdag 21 april 1921, p. 2, kol. 2.

133. *De Standaard*, donderdag 1 december 1921, p. 1, kol. 4.

ging. Het is slechts na stemming van de genadewet, op 19 januari 1929, dat Borms op vrije voet werd gesteld.¹³⁴

Wanneer we al de hierboven aangehaalde elementen op een rijtje zetten, wordt het duidelijk dat Vandervelde zich niet wezenlijk heeft laten beïnvloeden door de volkswoede ten aanzien van de activisten. Men kan er wel op wijzen dat in januari 1919 de beslissing werd genomen de professoren en hogere ambtenaren van de Von Bissing-universiteit te vervolgen. Destijds had de regering van Le Havre daaromtrent nog geen beslissing over genomen. Het valt zelfs ten zeerste te betwijfelen dat ze van plan was de Gentse professoren strafrechtelijk te vervolgen. Na de oorlog werd die beslissing wel genomen, waarschijnlijk onder druk van de publieke opinie. Nadien ging hij eerder tegen de stroom in, door de strafmaten te verlichten en strafherzieningen te laten uitspreken om vervroegde vrijlatingen mogelijk te maken.

De magistratuur en de repressie

In wat volgt wensen we vooral na te gaan in welke mate de Belgische magistratuur bekwaam was om *sine ira et studio* te oordelen. Daarvoor is het belangrijk om na te gaan wat de houding van de magistratuur was tijdens de oorlog.

Tijdens de oorlog was de magistratuur de enige staatsmacht die in het bezet gebied bleef functioneren. De regering was naar Le Havre vertrokken, de wetgevende kamers kwamen niet meer samen, de koning oefende weliswaar zijn wetgevende macht uit, maar deed dit in het onbezet gebied. Als enige overgebleven macht werd de gerechtelijke macht aangezet om *de facto* als legitieme woordvoerder van de Belgische natie op te treden. Het zijn dus vaak de magistraten die protesteerden tegen het Duitse optreden. Zo kwamen ze vaak in conflict met de Duitse legerleiding en administratie. Verschillende magistraten werden aangehouden, gegijzeld en/of gedeporteerd: de lijst is indrukwekkend. In Leuven werden de procureur des Konings Henry, de rechters Micha en Simons evenals de onderzoeksrechter Maes aangehouden nadat ze tegen de Duitse gewelddaden hadden geprotesteerd. In Dinant werden op 23 augustus 1914 de voorzitter Vivez en de rechters Thirifays en Groulard aangehouden, terwijl de procureur des Konings Tschoffen en de rechters Herbecq, Laurent, Charlier, Lambert, Consot en Fries naar Duitsland werden gedeporteerd. In Nijvel werd Leon Rousseau, een jonge substituut van de procureur des Konings op 10 november 1914 geëxecuteerd. In Gent werden op 30 november 1914 de procureur-generaal Callier, de voorzitter Steyaert, de

134. L. WILS, Bormsverkiezing en compromis des Belges. Het aandeel van regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 4, 1973, nr. 3-4, pp. 265-330.

rechters De Ruijck en Mees aangehouden. In 1916 werd vrederechter Tibbaut gedeporteerd. In Brussel werden in 1916 de ondervoorzitter Benoidt en de stafhouder Theodor gedeporteerd omdat ze zich bij de uitoefening van hun ambt niet wilden schikken naar de bevelen van de bezetter.¹³⁵

Het is in januari 1918 dat het conflict tussen de magistratuur en de bezetter zijn climax bereikte. De uitroeping van de onafhankelijkheid van Vlaanderen door de Raad van Vlaanderen (18 januari 1918) veroorzaakte een diepe verontwaardiging. Onder druk van de publieke opinie en op aanvraag van de parlementsleden, kwam het hof van beroep van Brussel op 7 februari samen. De vergadering werd voorzeten door Levy-Morelle, eerste voorzitter van het hof en Jottrand, de eerste advocaat-generaal. De 46 leden van het hof besloten de leden van de Raad van Vlaanderen te vervolgen wegens inbreuk op artikelen 104, 105, 109, 111 van het strafwetboek.¹³⁶ Daarop werd onderzoeksrechter Bilaut door Jottrand en Holvoet (procureur des Konings in Brussel) belast met het onderzoek. Bilaut beval meteen de aanhouding van de leden van de Commissie der Zaakgelastigden. Slechts twee aanhoudingen konden worden uitgevoerd. Op 8 februari liet M. Holvoet, Pieter Tack aanhouden en M. Parmentier liet August Borms aanhouden. Dezelfde dag nog kwam Schauer – de juridische adviseur van gouverneur-generaal von Falkenhäusen – Tack en Borms vrijlaten en liet hun dossiers in beslag nemen. Op 9 februari werden als represaille voor de aanhouding van Borms en Tack vier magistraten – Levy-Morelle, Jamar, Ernst en Carez – door de Duitsers aangehouden. Met uitzondering van Jamar werden ze allen naar Duitsland gedeporteerd.¹³⁷ Uit protest legde het hof van beroep het werk neer. Het werd gevolgd door de andere rechtbanken zodat op 11 februari 1918 alle rechtbanken en hoven hun werkzaamheden hadden gestaakt.¹³⁸

135. C. TERLINDEN, *La magistrature belge sous l'occupation allemande. Souvenirs de guerre. Août 1914-octobre 1918*, in: *La Belgique judiciaire. Gazette de tribunaux belges et étrangers*, zondag 9 november 1919, pp. 1203 e.v.

136. *La magistrature belge, l'activisme et le pouvoir occupant*, s.l., 1918, pp. 7 e.v. Het is een ongewone situatie dat het hof van beroep het besluit neemt om tot vervolgingen over te gaan. Normaal is dat de taak van het openbaar ministerie, namelijk de procureur-generaal of de procureur des Konings. Er bestaat echter een decreet uit de Franse tijd dat het hof van beroep de mogelijkheid geeft de taak van het openbaar ministerie over te nemen. De wetgever heeft inderdaad het geval willen voorzien dat het openbaar ministerie wegens politieke beweegredenen niet zou willen vervolgen. Daarom gaf hij aan de hoven van beroep – een van de meest onafhankelijke gerechtsinstaties – de mogelijkheid sommige bevoegdheden van de procureurs over te nemen. Deze procedure wordt slechts in extreme gevallen toegepast. (Artikel 11 van het decreet van 20 april 1810).

137. C. TERLINDEN, *La magistrature belge sous l'occupation [...]*, p. 1206. Allen werden in het kamp van Celles-Schloss, nabij Hannover opgesloten. Carez werd op 1 juni vrijgelaten, Levy-Morelle op 18 juni en Ernst op 15 juli.

138. De staking van de rechtbanken had tot gevolg dat nog meer mensen werden gedeporteerd. Uit

Von Falkenhausen en Schauer hebben daarna nog geprobeerd te onderhandelen om de staking op te heffen. Zij traden daarbij zo onhandig op dat ze de magistratuur nog meer ontstemden. De magistratuur voelde zich door hun optreden diep vernederd. Voortaan zou ze een diepe wrok koesteren ten aanzien van de Duitse bezetter, de activisten en de gecensureerde pers. De frustratie van de magistratuur, die ten gevolge van heel deze zaak ontstond, is duidelijk merkbaar in geschriften als *La magistrature belge, l'activisme et le pouvoir occupant*.¹³⁹

Men kan dus moeilijk stellen dat de magistratuur zonder a priori's de repressie aanving. Tijdens het proces Borms vroeg meester Van Dieren, raadsheer van August Borms, de wraking van voorzitter Gombault op grond van artikel 370 van het strafwetboek, dat zegt dat geen rechter mag zetelen in een zaak waarin hij persoonlijk belang heeft. Gombault was tijdens de oorlog aanwezig op de beruchte vergadering van het hof van beroep en had dus mee de beslissing genomen Borms en Tack te vervolgen. Meester Van Dieren meende dat dit feit afbreuk deed aan de objectiviteit van de voorzitter. Gombault antwoordde dat bijna elke magistraat van het Brussels parket 'iets' te maken heeft gehad met de zaak Borms-Tack. In dit verband moeten we er ook op wijzen dat na de oorlog slechts 4 van de 24 rechters aan het Brussels hof, het Nederlands machtig waren. Waaronder ook Gombault. Aangezien Borms eiste dat zijn proces volledig in het Nederlands behandeld zou worden, kon men nauwelijks iemand anders als Gombault aanstellen.¹⁴⁰ Gombault bleef het proces voorzitten.

Na het proces van Borms zou Gombault nog andere processen van activisten voorzitten. Wij vermelden hier de zaak Angermille, het proces van Kamiel Libbrecht en dat van Jan Leeten.¹⁴¹ Gombault heeft ook het proces van Lodewijk Goemans geleid. Deze zaak was door Jules Simons – een onderzoeksrechter die tijdens de oorlog ook werd gedeporteerd – onderzocht geweest. Dit belette niet dat Goemans werd vrijgesproken, wat ons erop attent moet maken dat alles genuanceerd moet worden.¹⁴²

In de zaak van het defaitistisch dagblad *Le Bruxellois* werd het voorzitterschap waargenomen door raadslid Benoidt, die in 1914 naar Duitsland was gedeporteerd.¹⁴³

Antwerpen werd M. Jacobs, onderzoeksrechter, gedeporteerd. In Brussel werden de onderzoeksrechters Van Damme en Despret tot een gevangenisstraf veroordeeld.

139. *La magistrature belge [...]*, 1918.

140. *De Standaard*, woensdag 2 september 1919, p. 1, kol. 4-5.

141. ARA, A.H.B., 0913 19: Zaak Angermille; ARA, P.G., 246A: Zaak Libbrecht; De zaak Leeten voor het Assisenhof van Brabant, in: *De Standaard*, 25 januari 1920, p. 2, kol. 2-5.

142. ARA, P.G., 246B: Zaak Goemans.

143. ARA, P.G., 246: Zaak 'Le Bruxellois'.

Al de door ons aangehaalde voorbeelden betreffen het parket van Brussel. Het is logisch dat het voornamelijk in Brussel was, dat men de objectiviteit van de magistratuur in vraag kon stellen, gezien dit parket het enige was dat op voelbare wijze het slachtoffer was geweest van het activisme. Het is dan ook niet verwonderlijk dat heel wat magistraten uit het Brusselse, zich na de oorlog zelf politiek geëngageerd hebben in de Belgisch-nationalistische Comité de Politique Nationale (niet minder dan 35 magistraten waren er uitgesproken aanhangers van) en Parti de la Renaissance Nationale (die onder haar leden een voorzitter en een ondervoorzitter van het hof van beroep van Brussel en twee rechters van de rechtbank van eerste aanleg van Brussel telde).¹⁴⁴ Wanneer we de geografische verschillen in de bestrafing van het activisme zullen behandelen, zal dit een belangrijke factor blijken.

Het gemis aan afstandelijkheid en dus objectiviteit van de Brusselse magistratuur, is een mogelijke verklaring voor de wispelturige wijze waarop de magistratuur de geldigheid van de besluitwetten interpreteerde. We hebben in ons vorig artikel aangetoond dat het verbrekingshof de geldigheid van de besluitwetten tijdens de oorlog betwistte. Na de oorlog maakte het hof van cassatie rechtsomkeer en verklaarde dat er wat de besluitwetten betreft, geen vuiltje aan de lucht was.¹⁴⁵ We hebben toen gesteld dat het hof van cassatie beïnvloed werd door het krijgsgerecht. In het licht van het voorgaande moet men nu ook aannemen, dat het hof van cassatie door de gebeurtenissen van februari 1918 en door de publieke opinie, beïnvloed werd.

De invloed van de publieke opinie op het gerecht is ook zeer duidelijk bij de repressie van de economische collaborateurs. Het vooroorlogse strafwetboek bevatte geen enkele bepaling, die verbod om handel te voeren met de vijand. Toen de regering in Le Havre in 1916 besluitwetten omtrent het incivisme begon uit te vaardigen, voorzag ze geen bestraffing van economische collaborators. Enkel handelsbetrekkingen tussen Duitsers en Belgen buiten het bezet gebied werden als strafbaar beschouwd.¹⁴⁶

Normaliter moesten handelsbetrekkingen met de Duitsers na de oorlog niet bestraft worden. Maar onder druk van de publieke opinie, zou het gerecht echter wel tot vervolgingen overgaan.¹⁴⁷ Om dit mogelijk te maken werd artikel 115 van het strafwetboek zeer ruim geïnterpreteerd. Van bijzonder belang hierbij is, dat de rechtsleer tot op dat ogenblik de misdaden omschreven in door artikel 115, als politieke misdrijven beschouwde. Zo was bijvoorbeeld het bijzonder opzet vereist.

144. *Le Soir*, donderdag 27 maart 1919, p. 2; *La Nation Belge*, zaterdag 5 november 1921, p. 2; *De Standaard*, vrijdag 25 november 1921, p. 1.

145. Cf. supra. De bekendmaking van de besluitwetten.

146. Besluitwet van 10 december 1916, zie: *Verzameling der Wetten en Besluiten [...]*, 1916, p. 443.

147. Zie I. FLOR, De voorbereiding van het schrikbewind in Vlaanderen [...] en J. DESTRIÉE, La frénésie répressive, in: *Journal des tribunaux*, 15 juli 1919, kol. 364-365.

Na de oorlog oordeelden de rechters dat er geen bijzonder opzet vereist was om leveringen aan de vijand strafbaar te kunnen stellen. Het was voldoende dat de dader zonder dwang, uit vrije wil en wetens aan de vijand leverde.¹⁴⁸ Dit was een breuk met de tot dan toe geldende doctrine, die stelde, dat er een intentie moest zijn om het vaderland te verraden om tot vervolging op basis van artikel 115 te kunnen overgaan.¹⁴⁹ Minister Vandervelde was daarentegen voorstander van een mildere aanpak. In zijn circulaire van 30 december 1918 (cf. supra) beklemtoonde hij dat artikel 115 het bijzonder opzet, de expliciete bedoeling het vaderland te verraden, vereist. Zijn instructies werden echter niet nagevolgd. Het feit dat hij op 20 juni 1919 opnieuw een omzendbrief stuurde, waarin hij nogmaals zijn vervolgingsbeleid uiteenzette en nogmaals verplicht werd te beklemtonen dat het subjectief element vereist was, toont duidelijk aan dat Vandervelde de grootste moeilijkheden had om de magistratuur in toom te houden.¹⁵⁰

De juryleden

Uit het voorgaande mogen wij besluiten dat er uit hoofde van de magistratuur een zekere vooringenomenheid kon bestaan. Dit mag ons niet doen vergeten dat de activisten in de eerste plaats door volksjury's berecht werden. We zullen daarom proberen een antwoord te geven op de volgende vragen: waarom werd de jury ingesteld voor processen van politieke misdrijven? Hoe wordt een jury samengesteld? Wat zijn precies de taken en de bevoegdheden van de gezworenen? Wat waren daarvan de concrete gevolgen voor de activisten?

In 1830 hadden politieke misdrijven nog niet de negatieve connotatie die ze in 1918 en vandaag hebben. Omdat men in 1830 de politieke misdadigers niet met misdadigers van gemeenrecht wou vereenzelvigen, werden ze onttrokken aan het gezag van de gewone rechters om door een jury beoordeeld te worden. Men achtte het toen ook wenselijk dat de volksjury zoveel mogelijk de publieke opinie weerspiegelde omdat men van mening was dat de publieke opinie milder zou oordelen dan de magistraten.

In 1918 was de situatie uiteraard wezenlijk verschillend. Het feit dat de jury de publieke opinie weerspiegelde, speelde tegen de activisten. Vandeputte verwijt de jury's dat ze zich al te gemakkelijk lieten beïnvloeden door enerzijds de verklaringen van de getuigen en anderzijds de pleitreden van het openbaar ministerie en bovenal door de publieke opinie. De naoorlogse vaderlandsliefde eiste een

148. Hof van cassatie, 27 april 1919: *Pasicrisie*, 1920, dl. I, pp. 125-126; Hof van cassatie, 21 oktober 1919: *Pasicrisie*, 1920, dl. I, p. 229.

149. E. PICARD en N. D'HOFFSCHMIDT e.a., *Pandectes belges [...]*, dl. 27, p. 977.

150. *Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het ministerie van justitie uitgegeven of dit departement betreffende Jaar 1919*, Brussel, 1920, pp. 105-110.

strengere bestraffing van het activisme. Nagenoeg al de jury's gehoorzaamden in hun uitspraken aan die eis.¹⁵¹ Daarenboven lieten de juryleden zich leiden door hun eigen verbittering en oorlogservaring. Vandeputte meent dat de vonnissen rechtvaardiger waren geweest indien ze door beroepsrechters waren uitgesproken. De juryleden traden eerder als beschuldigers dan als rechters op. Ook Maurice Basse uitte bezwaren tegen de jury's. Hij schrijft dat de meeste mensen boos waren op de activisten en dat dit duidelijk merkbaar werd in de vonnissen van de jury's. Toch is hij genuanceerder over het alternatief dat de beroepsrechters hadden kunnen bieden. Rechters zijn ook mensen en ook zij hadden reden tot persoonlijke verbittering en wrok.¹⁵²

De tweede vraag betreft de samenstelling van de jury. Door het Franse strafwetboek van 1808 werd aan de jury een censitair, capacitair en administratief karakter gegeven.¹⁵³ Dit wil zeggen dat enkel zij, die een minimum bedrag aan belastingen betaalden, die een zeker onderwijsniveau hadden bereikt of die bepaalde ambten uitoefenden, in aanmerking kwamen om jurylid te worden. In België werden deze criteria later versoepeld zodat meer mensen in aanmerking kwamen om gezworene te worden.¹⁵⁴ Het censitair stelsel bleef echter tot de wet van 21 december 1930 bestaan.¹⁵⁵ De activisten werden dus niet door een vertegenwoordiging van 'alle' klassen van de Belgische natie berecht, maar wel door de intellectuele middenstand van het land. Het valt te betwijfelen of dit een nadeel was voor de activisten en of ze minder streng bestraft waren geweest indien de jury wel een volledig democratisch karakter had gehad. De Vlaamse beweging was namelijk – alhoewel ze stilaan een volksbeweging werd – nog steeds overwegend een zaak van intellectuelen en middenstanders. De woede onder de bevolking ten aanzien van de Duitsers en hun handlangers leefde trouwens het felst onder de volksklassen. Wat waarschijnlijk wel in het nadeel van de activisten speelde, is dat men de minimumleeftijd van 30 jaar bereikt moest hebben om in aanmerking te komen voor het jurywezen.¹⁵⁶ Aldus werd de leeftijdsgroep van 21 tot 30 jaar geweerd. Dat is nu juist de leeftijdsgroep die het meest politiek geëngageerd is en die het meest openstaan voor politieke vernieuwing. Door enkel juryleden ouder dan dertig op te nemen, hadden de jury's een conservatief karakter.

151. R. VANDEPUTTE, *Het begrip van het Politiek Misdrijf* [...], p. 42.

152. M. BASSE, *De Vlaamse beweging van 1905 tot 1930* [...], p. 108.

153. Artikels 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387 en 388 van het Franse strafwetboek van 1808.

154. Artikels 87 tot 118 van de wet van 18 juni 1869.

155. Reeds in 1919 was minister Vandervelde aan de voorbereiding van deze wet begonnen. Na de invoering van het algemeen stemrecht meende hij dat ook de jury's gedemocratiseerd moesten worden opdat ze daadwerkelijk alle klassen van de maatschappij zouden vertegenwoordigen.

156. Artikel 97 van de wet van 18 juni 1869.

Daarbij is het de vraag of alle meningen werden vertegenwoordigd. Maurice Basse beweert dat “soms tot voorzitter van de jury stelselmatig een van oudsher Vlaamsvijandige advocaat werd gekozen”.¹⁵⁷ Toen Basse dit schreef had hij gelijk en tegelijkertijd ongelijk. Ongelijk omdat de gezworenen geloot en dus niet louter gekozen werden. Anderzijds menen wij dat hij ook gelijk had omdat wij in de archieven op het spoor kwamen van zekere ongeregelde heden bij de samenstelling van de jury's, met name bij de selectie door de voorzitter van het hof van assisen van 24 namen van gezworenen (uit een lijst van 60). In het archief van het parket-generaal van Brussel vonden wij gedrukte lijsten met 30 namen van gezworenen waarnaast, waarschijnlijk door de procureur-generaal, in handschrift, aantekeningen waren aangebracht. Zo kan men naast de naam van een gepensioneerde uit Elsene “*paraît bon, + [geschikt, positief]*”¹⁵⁸ lezen. Naast een landbouwer uit Halle, “*bon, passionné de politique*”¹⁵⁹ naast de naam van een handelaar uit Anderlecht “*anti-activiste, action française +*”¹⁶⁰ Opmerkelijk is ook dat de katholieken gewantrouwd werden. Tweemaal vonden we op de lijst de aantekening “*catholique mais bon patriote belge*”.¹⁶¹ Deze argwaan ten aanzien van de katholieken kan enige verwondering wekken. Kardinaal Mercier had zich tijdens de oorlog hardnekkig tegen de bezetter opgesteld. Baron von der Lancken, hoofd van de *Politische Abteilung*, had trouwens in zijn rapport van februari 1916 geschreven dat “*le clergé n'a pas cessé de se faire passer pour le vrai détenteur des aspirations nationales belges et, sous le couvert de la liberté conférée aux cultes, il continue non seulement de fromenter une agitation patriotique, mais même à exciter ces gens contre l'Allemagne*”.¹⁶² Anderzijds mag men niet vergeten dat de Vlaamse priesters actief waren binnen de Frontbeweging.¹⁶³ Het Vaticaan kwam tweemaal tussenbeide tijdens de repressie van het activisme. Een eerste maal na de terdoodveroordeling van Robert De Waele en andermaal na die van August Borms.¹⁶⁴

157. M. BASSE, *De Vlaamse beweging van 1905 tot 1930 [...]*, p. 108. Men zal aandacht hebben voor het bijzonder onnauwkeurig taalgebruik “soms [...] stelselmatig”. Wellicht was Basse helemaal niet zeker van wat hij naar voren schoof. Zijn bewering wordt trouwens ook niet met een voetnoot of bronverwijzing gestaafd; zie ook G. DURNEZ, *Repressie na de Eerste Wereldoorlog*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 2, Tielt, 1975, p. 1316.

158. ARA, P.G., 246A: Proces Halsband en andere lijst der gezworenen 1.

159. ARA, P.G., 246A: Proces Halsband en andere lijst der gezworenen 1.

160. ARA, P.G., 246A: Proces Halsband en andere lijst der gezworenen 1.

161. ARA, P.G., 246A: Proces Halsband en andere lijst der gezworenen 1.

162. Geciteerd bij J. WULLUS-RUDIGER, *En marge de la politique Belge 1914-1956*, Uccle-Bruxelles, 1957, pp. 77 e.v.

163. J. WULLUS-RUDIGER, *En marge de la politique Belge [...]*, p.195.

164. R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier en de Vlaamse Beweging*, Leuven, 1975, p. 250; R. BOUDENS, Het Vaticaan en de Vlaamse beweging in de jaren 1919-1921, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 50, 1991, nr. 2, pp. 104-107; M. VAN HAEGENDOREN, *Het activisme op de kentering der tijden*, Antwerpen, 1984, p. 199.

Naast de reeds vermelde aantekeningen vonden we nog verscheidene namen (7) waarnaast ofwel de aantekening “*bon*” ofwel “+ [positief]” was aangebracht. Daarnaast bevatte de lijst nog 22 andere namen: 18 gewone gezworenen en 4 bijgevoegde gezworenen. In totaal kwamen dus 34 namen voor.¹⁶⁵ Zulke lijsten werden gebruikt voor het laatste stadium van de procedure. Eenmaal de procureur-generaal een lijst van minimum 24 gezworenen had samengesteld, werd overgegaan tot een laatste loting. Twaalf namen uit die lijst werden geloot. Aangezien de procureur-generaal zelf de lijst die voor deze loting diende had samengesteld, was het uiterst onwaarschijnlijk dat er een naam uit de bus zou komen die de procureur-generaal niet zou bevallen. Daarenboven had de procureur-generaal, net zoals de beschuldigde, recht op wraking van een gezworene. De procureur-generaal en de beschuldigde mochten elk maximaal 6 gezworenen wraken. Voor elke gewraakte gezworene werd een nieuwe naam uit de bus geloot. Normaliter was het jurylid dat als eerste geloot werd de voorzitter. De juryleden konden echter bij meerderheid van stemmen beslissen een ander jurylid als voorzitter aan te duiden.¹⁶⁶ Een Vlaamsvijandige advocaat werd dus niet ‘stelselmatig gekozen’ om voorzitter te worden. Er moest in heel de lotingsprocedure al een Vlaamsvijandige jurist voorkomen. Vervolgens moest hij als eerste uit de bus komen of door de andere juryleden aangesteld worden. Ook mocht hij door de betichte of zijn advocaat (die waarschijnlijk de politieke opvattingen van zijn collega kende) niet gewraakt worden.

Wat de taken en bevoegdheden van de juryleden betreft, was er in 1919 iets veranderd. Vóór 1919 hadden de juryleden geen inspraak bij de bepaling van de strafmaat. Dit veranderde door de wet van 23 augustus 1919. Deze wet bepaalde dat de strafmaat voortaan gezamenlijk door de jury en het hof vastgesteld zou worden bij volstreckte meerderheid van stemmen. Zowel de juryleden als de magistraten hadden één stem.¹⁶⁷

Men kan zich afvragen waarom men juist in 1919 de beslissing over de strafmaat in handen van de jury legde. Was dit een bewuste zet om een strenge bestraffing van de activisten mogelijk te maken? Wij menen van niet. Dit motief strookte niet met het vervolgingsbeleid van minister Vandervelde. En indien dit toch het motief achter de maatregel was, dan werd het beoogde doel waarschijnlijk niet bereikt. Wij vermoeden namelijk dat de activisten veel strenger zouden zijn gestraft indien de strafmaat enkel door de magistraten bepaald zou zijn geweest. Zo ziet men, dat bij verstek veroordeelde activisten (tijdens zulke processen is er geen jury en bepaalt het hof autonoom over de schuld en de straf) steeds veel

165. ARA, P.G., 246A: Proces Halsband en andere. Lijst der gezworenen.

166. C.J. VERHOUDT, *Administratief Lexicon [...]*, p. 15.

167. *Verzameling der Wetten en Besluiten [...]*, 1919, pp. 1185 e.v.

zwaardere straffen kregen opgelegd (cf. infra). Op zich is dit normaal, aangezien voortvluchtigheid als een bekentenis geïnterpreteerd werd en omdat de betichte uiteraard ook geen kans had zich te verdedigen. Toch schijnt het dat ook andere overwegingen een invloed hebben uitgeoefend op de magistratuur bij de bepaling van de straffen van voortvluchtige activisten. Wij denken dan specifiek aan de persoonlijke wrok die de magistratuur ten aanzien van het activisme koesterde.